

S. HALUK KORTEK, “Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat (1206-1414)”

TTK Yayınları., Ankara, 2006, XXXI+374 s.

İsmail KATGI*

Hakim oldukları coğrafyalarda önemli bir siyasi güç haline gelen Türk devletleri, bunun bir sonucu olarak hakim oldukları sahaları idari, askeri, hukuki ve sosyo-ekonomik açılarından derinden etkilemişler ve ortaçağ dünya tarihinde haklı bir yere sahip olmuşlardır. Nitekim pek çok yerli ve yabancı araştırmacı orta zaman Türk tarihi üzerine derinlemesine çalışmalar yapmışlar ve teşekkül etmiş Türk devletlerinin siyasi, idari, hukuki ve mali teşkilat yapıları ile bu teşkilat yapılarının işleyişini ortaya koymaya çalışmışlardır. Yapılan bu çalışmalar ile özellikle devlet yönetimi ve teşkilatıyla ilgili olarak ortaya atılmış olan bazı yanlış görüşler eleştirilmiş, İslam’ın bayraktarlığını üstlenen bu milletin eski Türk örf ve gelenekleri ile birlikte köklü bir medeniyet husule getirdikleri gerçeği güçlü bir şekilde ifade edilmiştir. Bununla birlikte devlet teşkilatı ile ilgili çalışmaların son günlerde yoğunluk kazanmaya başladığı da burada ifade edilmelidir. Merhum İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın -özellikle Osmanlı devlet teşkilatı açısından- bu yöndeki girişimleri¹ uzun süre ilğiden mahrum kalmışsa da, son dönemlerde konunun hususiyeti yeniden dikkate alınmaya başlanmış ve bilhassa üniversiteler bünyesindeki lisansüstü çalışmaları ile önemli bir mesafe kat edilmiştir.

Tahlilini yaptığımız bu eser ile yazar, XIII. yüzyıl başlarından XV. asır başlarına kadar Hindistan coğrafyasında hüküm sürmüş bir Türk devletinin teşkilat yapısını incelemektedir. İslam dininin ve Türk-İslam kültürünün Hindistan’da yayılmasını sağlayan ve Ortaçağ Hindistan coğrafyasına damgasını vuran² Delhi Türk Sultanlığı üzerine yapılmış bu inceleme büyük bir önemi haizdir. Çalışma, Delhi Türk Sultanlığı’nın devlet teşkilatı ve uygulamaları bakımından kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinin- ki özellikle Gazneliler, Selçuklular ve Gurluların- takipçisi oldukları tezini ortaya koymaktadır.³

Söz konusu çalışma, yazarının İstanbul Üniversitesi’nde Osmanlı öncesi Türk tarihi üzerine değerli çalışmaları olan Prof. Dr. Abdülkerim Özyayın hocanın danışmanlığında yaptığı doktora tezinin Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan baskısıdır. Yazar, mezkur devletin devlet teşkilatını bütün yönleriyle incelediği bu çalışmasında, öncelikle incelenen kaynakların bir değerlendirmesini yapmıştır. Giriş bölümünde Delhi Türk Sultanlığı’nın kısa bir tarihçesi verilmiş; hükümlerlik anlayışı, saray teşkilatı, hükümet merkez ve taşra teşkilatı, askeri ve adli teşkilat ile toprak idaresi gibi konular altı ayrı bölümde incelenmiştir. Çalışma genel bir değerlendirme ile tamamlanmıştır. Çalışmanın sonunda, yararlanılan kaynaklar ve devleti yöneten hanedanların soy kütükleri ile Hindistan coğrafyasına ait bir harita da yer almaktadır. Ayrıca kullanıcıların daha rahat yararlanabilmesi için önemli bir işleve sahip olan bir dizin çalışması da eserin sonuna eklenmiştir.

Giriş bölümünde (s.1-16) konunun daha iyi anlaşılması gayesiyle Delhi Türk Sultanlığı’nın kısa bir tarihçesi verilmiştir. Hindistan coğrafyasına yayılan Emevi ve Abbasi fetihlerinden sonra asıl olarak Gazneliler döneminde bölgenin Türk hakimiyetine girdiği belirtilmiştir. Gazne şehrinin Hindistan’a giden güzergahta stratejik bir öneme sahip olması Gazneliler sülalesinin Hindistan siyasetine yön vermiş ve bu sülale Hind topraklarında İslam’ı kökleştirme yolunda önemli girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Sultan Mahmut yaptığı seferler ile devletin sınırlarını Hindistan içlerine kadar genişleterek *Hind Fatih* unvanına mazhar olmuştur.⁴

Gaznelilerden sonra Hindistan’da Türk hakimiyeti devam etmiştir. Gazneliler hakimiyetine son veren Gurlular, özellikle sipahsalar Kutbettin Aybek yönetiminde XIII. yüzyıl başlarına kadar hüküm sürmüş; ondan sonraki kısa süreli bir duraklamadan sonra Balaban ve özellikle Halaciler döneminde Hindistan’daki Türk egemenliği yerleşmiştir. Burada bir asırdan fazla bir saltanat süren Halaciler aynı zamanda ciddi bir tehlike arz eden Moğol tehlikesini de bertaraf etmişlerdir. Ancak Köprülü’nün de ifade ettiği gibi “Alaeddin’in cüretli ve korkunç şahsiyeti sayesinde tutunabilen bu muazzam imparatorluk, onun son zamanlarına doğru sarsılmak alametleri göstermeğe başlamış ve 1316’da ölümünden sonra da kolaylıkla parçalanıp yıkılarak” yerini başka bir hanedana bırakmıştır. Halaciler döneminden sonra Hindistan’da başka bir Türk yönetimi Tuğluklar dönemi başlamıştır.⁵ Eserde geçen bilgilere göre Tuğluklar döneminde gerek Moğol baskısı gerekse taht kavgaları Türk hakimiyetini sekteye uğratmış, ayrıca uygulanan bazı yanlış politikalar yerli halkın huzursuz olmasını ve bazı askeri başarısızlıkları beraberinde getirmiştir. Başka bir Türk hükümdarı olan Timur’un Hindistan seferi ise Delhi Türk yönetiminin gücünü büsbütün kırmış ve 15. yüzyıl başlarında yönetim yerel ailelerin eline geçerek Türk hakimiyeti büyük oranda ortadan kalkmıştır.

* İsmail KATGI, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih A.B.D.

Eserin birinci bölümünde (s.17-91), Türk hakimiyet anlayışı perspektifinden hareketle Delhi Sultanlığı'ndaki hakimiyet anlayışı, hükümdarın görev ve hususiyetleri ile hükümdarlık alametleri incelenmiştir. Delhi sultanları da İslam öncesi ve İslam sonrası Türk devletleri gibi meşruiyetlerine ilahi bir mahiyet vererek halkın ve devlet adamlarının mutlak itaatini tesis gayesini takip etmişlerdir. İslam öncesi Türk devletlerinde "kut"⁶, Türk-İslam devletlerinde ise "ruy-i zemin-i zillullahi fi'l-arz"⁷ şeklinde ifade edilen bu ilahi meşruiyete göre Tanrı, hükümdarı, devleti yönetmek ve halkın dirlik ve düzenini sağlamak üzere yetkilendirmiştir. Dolayısıyla hükümdar bizzat Tanrı'nın kendisi değil onun yer yüzündeki gölgesi şeklinde algılanmıştır.⁸ Hakimiyet anlayışı açısından değerlendirilen diğer hususlar ise hükümdarın meşruiyetini sağlaması için gücünü ve ihtişamını halka ve ileri gelenlere göstermesi, halifelerden sembolik de olsa onay almaları, onlar adına hutbe okutup para bastırmaları vs. şeklindedir.

Hükümdar mutlak otorite sahibidir ve umera ve reaya hükümdarın emirlerine uymak zorundadır. Gerçi sultan yasama, yürütme ve yargı organlarının başı konumundadır ve son söz sahibidir; ancak o, devlet meselelerinin çözümü için bir istişare mekanizmasının işletilmesini de sağlar. Hükümdar aynı zamanda ordunun başkomutanıdır ve reayayı iç ve dış tehlikelere karşı korumakla mükelleftir. O salt siyasi ve askeri işlerle ilgilenmez aynı zamanda hukuki ve iktisadi düzenlemelerde de yönetim ve denetim gücünü elinde tutar. Hükümdar, adil, cesur, girişimci, kararlı ve cömert olmalıdır; fakat diğer bütün Türk devletlerinde olduğu gibi hükümdarda bulunması gereken belki de en önemli özellik adil bir yönetimdir.⁹

Aynı bölümde incelenen diğer bir konu da hükümdarlık alametleridir ki bunlar unvan ve lakaplar, hutbe, tıraz, para bastırma, taht, tac, tevki' ve tuğra, çetr, gaşiye, nevbet, yüzük, saray, saltanat çadırı, bayrak, başkent ve fil alt başlıkları altında sırasıyla incelenmiştir. Buna göre diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Delhi Türk Sultanlığı'nda da hükümdarların çok sayıda ve farklı anlamlar içeren hükümdarlık alametleri vardı ki bütün bunlar, hükümdarın hakim oldukları siyasi ve askeri güçlerine, topraklarının genişliğine, tebaalarının, vasal veya haraçgüzarlarının çokluğuna ve özellikle İslam dünyasındaki konumlarına göre sultanın güç ve iktidarı ile meşruiyetinin kaynaklarını meydana getirmektedir. Dolayısıyla vasal beylerin para basmaları, kendi adlarına hutbe okutmaları, nevbet çalmaları ya da gönderilen hil'atleri reddetmeleri vs. gibi eylemleri devlete karşı bir isyan girişimi olarak kabul edilmiştir.

İkinci bölümde (s. 92-225) ise saray teşkilatı ve hayatı incelenmiştir. Bu çerçevede diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi saray teşkilatının işleyişi, sarayda görev yapan hizmetliler, bunların hiyerarşik düzenleri ile görev ve sorumlulukları, iç ve dış politikada sarayın mevkii gibi hususlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca sarayın, diğer bütün devletlerde olduğu gibi devlet işlerinin yürütüldüğü bir mekan olmasıyla birlikte padişahın ve aile çevresinin özel yaşam mekanı olması açısından da önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla padişahın salt politik yaşamı için değil aynı zamanda özel yaşamı ile ilgisi ve sarayda düzenlenen çeşitli merasim ve kutlamalar saray teşkilatının önemli bir unsurunu teşkil etmektedir. Ayrıca saray teşkilatındaki bu sistemli işleyişin, devletin güç ve ihtişamının göstergesi olması açısından da önemli bir yeri haiz olduğu ifade edilmiştir.

Eserde örneklerine diğer Türk-İslam devletlerinde de rastlanan¹⁰ elliyi aşkın saray görevlisi incelenmiştir. Burada ilginç olan husus bu görevlilerin büyük oranda gulamlardan¹¹ oluşmasıdır. Aslında daha da ilginç bu gulamların zamanla yüksek mevkilere yani vali ve ordu komutanlıklarına- hatta sultanlığa-¹² kadar yükselebilmeleridir. Sayısı kesin olarak bilinmese de sarayda binlerce görevlinin hizmet vermesi ve yine saray mutfağına giren emti'anın miktarı (bkz. s.153) saray teşkilatının ve işleyişinin sanıldan çok daha büyük ve sistemli bir mekanizmaya bağlı olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Eserin üçüncü bölümünde (s. 226-290) hükümet merkez ve taşra teşkilatı incelenmiş ve diğer bölümlerde olduğu gibi merkez ve taşra teşkilatının da diğer Türk-İslam devletlerinin teşkilat yapılarıyla büyük oranda örtüştüğü ifade edilmiştir. Delhi Türk Sultanlığı'nda merkez teşkilatının genel olarak dört ana divan ile bunlarla bağıntılı olarak farklı görev ve niteliklere sahip divanlardan oluştuğu ve bu divanların siyasi, idari, askeri, mali ve adli devlet işlerinin yürütülmesiyle sorumlu oldukları detaylarıyla açıklanmıştır. Başta vezir olmak üzere pek çok devlet görevlisinin görev ve sorumlulukları, kendilerinde bulunması gereken liyakatler vs. de genel hatlarıyla ortaya konmuştur.

Taşra teşkilatı ise merkez teşkilatı ile birebir karakterde olup sultanın merkeziyetçi yönetim düşüncesi çerçevesinde bir mahiyet almıştır. Modern dönem öncesi devletlerin idari teşkilatında payitahtın dışında kalan topraklara taşra denirdi. Taşra teşkilatı ise, diğer pek çok devlette olduğu gibi merkeze bağlı toprakların büyüklüklerine göre idari birimlere ayrılmıştır. Nitekim Delhi Türk Sultanlığı'nda taşra, *eyalet*, *şık*, *pergene*, *sade* ve *köy* gibi idari birimlere ayrılmış ve her birine merkez teşkilatındaki görevlilere benzer yöneticiler atanmıştır.

Dördüncü bölümde (s.291-316) askeri teşkilat incelenmiş ve Delhi sultanlarının, devletin gücü ve devamlılığı için her daim güçlü ve tam teçhizatlı bir ordunun hazır edilmesine büyük önem verdikleri ifade

edilmiştir. Askeri teşkilat yapısının da diğer Türk-İslam devletlerine benzer özelliklere sahip olduğu, Delhi Türk Sultanlığı ordusunun temel karakterleri olan gulamların fonksiyonları ile orduda görev yapan çeşitli birimler ve bunlara bağlı görevliler incelenen diğer hususlardır. Delhi Sultanlığında ordunun merkezdeki birliklerle birlikte asıl olarak eyalet askerlerinden müteşekkil olduğu, ordunun en önemli bölümünün atlı süvariler ve yayalardan oluştuğu, onlu sisteme göre çeşitli birliklere ayrılmış olduğu ve her birine farklı bir görevlinin komuta ettiği belirtilmiş, ordunun savaş durumunda merkez, sağ ve sol, öncü ve artçı şeklinde bir düzene sahip olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca orduyu meydana getiren askerlerin etnik menşe'leri ve başta filler olmak üzere at, deve ve öküz gibi hayvanların da orduda önemli bir işleve sahip olduğu da belirtilmiştir. Bunun dışında askerlerin maaşları da ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Beşinci bölümde (s.317-328) adalet teşkilatı incelenmiştir. Adalet mevhumunun gerek İslam öncesi Türklerde gerekse Türk-İslam devletlerinde büyük bir yeri havi olduğu bilinen gerçektir. Delhi Türk Sultanları da, aynı zamanda politik bir mahiyet taşıdığından adaleti mutlak surette tesis etme gayesini takip etmişler ve görevlendirdiği devlet adamlarının da buna göre hareket etmelerine dikkat etmişlerdir. Dolayısıyla devlet teşkilatında adalet teşkilatının ayrı bir yeri olduğu belirtilmiş ve hükümdarların bu teşkilatın işleyişine büyük hassasiyet gösterdikleri ifade edilmiştir. Aynı bölümde adalet teşkilatının örfi ve şer'i olmak üzere iki farklı karaktere sahip olduğu, örfi meselelerde sultanın, şer'i meselelerde ise kadı-yı memalik adı verilen bir görevlinin inisiyatifini elinde bulundurdukları belirtilmiştir. Bir başka başlık altında da eyaletlerdeki adalet teşkilatı ve buradaki görevliler incelenmiştir.

Son bölümde (s.329-335) ise toprak idaresi irdelenmiştir. Toprağa ve dolayısıyla zirai üretime bağlı ortaçağ devletlerinde arazi taksimatı en önemli devlet politikası olmuştur. Türk-İslam Devletleri ise temelde İslam arazi hukukuna göre bir arazi düzenini benimsemişlerdir. İnalıcık'a göre İslam arazi hukukunda fukaha üç şekil düşünmektedirler: İlk malik, muayyen bir vergi ödemek suretiyle yerinde bırakılabilir, yahut onu beytülmal üzerine alır ve kiraya verir, ve yahut da o toprak ikta olarak verilebilir.¹³ Delhi Türk Sultanlığı'nda ise topraklar halisa (miri), ikta, vakıf ve mülk şeklinde taksim edilmiş ancak merkezîyetçi devlet anlayışı gereği toprakların büyük oranda devletin rakabesinde kalmasına çalışılmıştır. Sayısı çok fazla olmasa da vakıf ve mülk toprakların bazı sultanlarca halisa statüsüne sokulmaya çalışıldığı ve fakat bu durumun bazı huzursuzluklara yol açtığı da belirtilen başka bir husustur.¹⁴

Yazar sonuç olarak çalışmanın kısa bir değerlendirmesini yapmıştır.

Tahlilini yaptığımız bu çalışmada, Delhi Türk Sultanlığı'nın devlet teşkilatı irdelenmiş ve bu teşkilatın diğer Türk-İslam devletlerinin teşkilatlarından büyük oranda etkilendiği özellikle ifade edilmiştir. Özellikle çalışmanın temel kaynaklarından olan İbn-i Battuta'nın seyahatnamesini okuyarak bu farklı dünyanın gizemli havasını solumak mümkündür. Teşkilat yapısının ana hatlarıyla incelendiği bu çalışmanın belki de en önemli özelliği ise, bu konuda yapılan müstakil bir çalışmanın olmamasıdır.¹⁵ Ayrıca referans alınan kaynakların büyük oranda birincil kaynaklar olması ve yazım dilinin oldukça sade olması da çalışmayı değerli kılan diğer hususlardır. Dolayısıyla bu çalışmanın Hindistan'daki Türk varlığı üzerine yapılan-yapılacak olan çalışmalar için kaynak eser olabileceği ve bu yöndeki girişimlere öncülük edeceği söylenebilir.

NOTLAR

1. Uzunçarşılı'nın, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin Merkez Ve Bahriye Teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, (Türk Tarih Kurumu-1988), adlı eserleri halen temel referans kaynakları olma özelliğini devam ettirmektedir.

2. Rasyoniyi bir Hind tarihçisinden aktararak verdiği malumata göre, Türk hükümdarlarının, Hindistan halkının refahı için gayret sarf ettiklerini ve daimi hakimiyet sağladıklarını belirtilmektedir. Mezkur yazara göre "Türk hükümdarları, büyük sulama kanalları, yeni şehirler, su tesisatı, köprüler, önemli ticaret yolları boyunca hanlar ve kıtlık yılları için muazzam hububat ambarları gibi önemli eserler bırakmışlardır." **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971, s.169

3. Bkz. yazarın şu makalesinde KORTEK, S. Haluk, "Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat", **Türkler**, VIII, Yeni Türkiye Yay., (Ankara, 2002), s.731-743

4. RASONYI, **a.g.e.**, s.162

5. KÖPRÜLÜ, Fuad, "Alaeddin Muhammed Halaci", **İA**, MEB Yay., (İstanbul, 1940), s.279-282, ROSANYI, s.168-9

6. Bkz. KAFESOĞLU, İbrahim, **Kutadgu Bilig Ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1980, s.26-33 vd., İbrahim Kafesoğlu başka bir çalışmasında bu anlayışın Türklere Çinlilerden geçtiği yolundaki düşünceleri reddetmekte ve tersine bu anlayışın Çinlilerce Türklere alınığını ifade etmektedir. Bkz. **Türk Milli Kültürü**, Ötügen Yay., İstanbul, 2003, s.250 vd.

7. Tursun Bey, **Tarih-i Ebu'l Feth**, Tercüman 1001 Eser Serisi, (Tarihsiz), s.24

8. Defterdar Sarı Mehmet Paşa Hz. Peygamberin bir Sultan'a sövmeyin, zira o yeryüzünde Tanrı'nın gölgesidir." hadisine istinaden şöyle der: "Cihan padişahına her fert temiz yürekle daima candan duada ve övgüde bulunup aman bunun dışında davranıştan çekmeler. Ulu Tanrı

onu kendisine halife kılmıştır. O yeryüzünde Tanrı gölgesidir..” **Devlet Adamlarına Öğütler**, Der. ve Çev. Hüseyin R. Uğural, TTK, Ankara, 1969, s.3

9. Bkz. ITZKOWITZ, Norman, **Osmanlı İmparatorluğu Ve İslami Gelenek**, çev. Cihan Kaplan, Babil y., İstanbul, 2006, s.53, 61 vd.

10. Mesela Uzunçarşılı'nın **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal** adlı eserinde- bazı istisnalar dışında- bu görevlilerin büyük bölümüne rastlanmaktadır.

11. Bu uygulama Osmanlı devletinde de vardır. Ancak “devşirme” de denilen bu köleler (kullar) Hristiyan olup Türk ve İslam kültürüne göre yetiştirilerek hizmete alınırlardı. Bkz. UZUNÇARŞILI, **Kapıkulu Ocakları**, I-II, TTK

12. Mesela Sultan İltutmuş'un kölesi olan Gıyaseddin Balaban daha sonra sultan olmuştur. Bkz. s.111

13. Bkz. İNALCIK, Halil , “İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü Ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi”, **Osmanlı Toplum Ve Ekonomi**, Eren y., İstanbul, 1993, s.18

14. Özellikle Osmanlı Devleti'nde toprağa bağlı sorunlara sıklıkla rastlanmaktadır. Mesela Fatih'in merkeziyetçi devlet anlayışı ve sık sık yaptığı seferler nedeniyle bazı vakıf ya da emlak haline dönüşmüş 20 000 (?) kadar çiftlik ve köyü devletleştirilmesi çeitli çevrelerin tepkisine neden olmuş, oğlu Bayezid tahta çıktığında bu baskılar neticesinde vakıfların çoğu eski haline getirilmiş, tumara dönüştürülmüş emlaklar da özel iyeliğe geri verilmiştir. İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Kalsik Çağ** (1300-1600), Yapı Kredi y., çev. Ruşen Sezer, İstanbul, 2005, s.35

15. Mesela İslam Ansiklopedisi “Türkler” maddesinde Hindistan'da Türk varlığına da temas edilmesine rağmen Delhi Türk Sultanlığı'na dair bilgi mevcut değildir. Mezkur maddede özellikle sonraki süreç ya da Babür Devleti üzerinde durulmuştur. Bkz. SARAY, Mehmet, “Türkler”, **İA**, C.12/2, MEB Yay., (İstanbul, 1975), s.436-445